

sivalkodásán, amikor a költő a következőképp foglalja össze a látottakat és hallottakat: „Az igazság az utcán ment, és ordított. Mi pedig meghallottuk a szavát. Fölríadtunk ágyunkból, nem bírunk többé aludni, nem tudjuk folytatni előbbi vitánkat. Rőla gondolkozunk. Az igazságról. Lásd, még mindig erről beszélünk. Ez is valami.” (Kosztolányi Dezső, *Paulina* = Uő., *Összes novellái II*, Osiris, Budapest, 2007, 70–71; valamint Esterházy Péter, *Bevezetés a szépirodalomba* [1986], Magvető, Budapest, [é. n.], 583–587.) Esterházy átiratában a zárlat ekképp hangzik: „Az igazság az utcán járt és szólt. (kiáltott) És mi meghallottuk a szavát. Ijedten emelkedtünk föl ágyunkból. Nem bírunk elaludni, és nem tudjuk folytatni félbehagyott beszélgetésünket. Rőla gondolkodunk. Az igazságról. Lásd, még mindig csak erről beszélünk. Ez nem kevés. (ez több, mint semmi) (azért ez is valami)” (*Bevezetés a szépirodalomba*, 586.) – Az irodalom eltéveszthetetlen tapasztalataként azonosított igazság az „ez is valami” viszonylagosító modalitásáról az „ez nem kevés” (azaz: sok) fokozó tulajdonítására korrigálódik, vagyis értelemszerűen felértékelődik, miközben a zárőjeles kiegészítés egyszerre fűz mindehhez ugyancsak relativizáló megjegyzést a „semmi” játékba hozásával, majd önreflexív módon a korrigált irodalmi tárgy és a korrekció eseményét kommentálja („azért ez is valami”). Érzékelhető, hogy az igazság irodalmi diskurzusához való viszony időbeli és térbeli (materiális) kiterjedéssel egyaránt bír, miközben hogy „hová mutat az irónia hegye, nem tudni” – Esterházy itt is a beszédpozíciók, szerepek és a ki-mondás (Aus-sage) által keletkező beszéd változó, ezért rögzítetlen diskurzivitását inszenírozza, viszonylagossá téve az egyoldalú olvasatok hierarchizáló rendszerét.

36. Esterházy, *A szavak csodálatos életéből*, 28–29.

37. Esterházy, *A halacska*, 11.

38. Esterházy, *Hahn-Hahn grőfnő, mexikói házi feladat*, 247.

39. Gángó szerint kizárólag ebben a történelmi szituációban jöhetett létre a *Hahn-Hahn grőfnő pilantása*, lásd Gángó, *Esterházy Péter Monarchiája és Közép-Európája*, id. hely.

FODOR PÉTER

Elhallgatás, nyilvánosság, emlékezet

A modern emlékezetpolitika – melynek célja múlt és jelen ideológiai összekapcsolása, a közösségi identitáson végzett munka, a jövőnek a múlton keresztüli antici-pálása – intézmények és a társadalmi kommunikáció médiumai révén ad hírt magá-ról. Egyszerre törekszik tartós üzenetátviteli szisztémák kiépítésére (pl. oktatási intézmények, kánonok, múzeumok, emlékművek) és az idő folytonosságából kitüremkedő performatív aktusok végrehajtására (rítusok, ünnepek), de nem hagyja érintetlenül a médianyilvánosságban szakadatlanul zajló jelentéstermelés fo-lyamatait sem. Föltételezhetően ez utóbbi mozzanatról tehetőek a legnehezebben érvényes állítások, mivel egyfelől a totális diktatúrák kivételével mindig magában foglalja a kontingenciát, másfelől inkább vannak íratlan, mint kodifikált szabályai. Miközben nincs okunk megszabadulni attól a meggyőződéstől, hogy a tematizá-ció, a napirend-kijelölés technikái a hírgyártásnak a politikai-gazdasági centrum-mal való interakciójáról tanúskodnak, addig amennyiben a hatalom nem gyakorol teljes ellenőrzést a nyilvánosság fölött, erről a tanúskodásról csak egy olyan nyom-olvasó vizsgálat adhat számot, mely egyfelől a gyanú hermeneutikáját érvényesít-ve ott is közvetlen beavatkozást sejt, ahol ennél esetlegesebb történések (pl. ön-cenzúra) zajlanak a háttérben, másfelől kénytelen valamiféle objektív igazságot föltételezni, amelyet „letagadnak”, „meghamisítanak”, „kiforgatnak”. Egy írásom témájához illő példát említve: amikor Kádár János 1957 októberében a Politikai Bi-

zottságban kérdőre vonta Hegyi Gyulát azért, mert az általa kifogásolt, a magyar sport sikereire hivatkozó „nacionalista gőg” csak nem akart kiveszni a Népsport és a közéleti napilapok sportrovatának modális kelléktárából, a „kommunista sportvezető (aki évek óta a terület első embere volt, és az előzetes elképzelésekkel szemben a PB-ülés után is, egészen 1962 elejéig az maradt) lakonikusan csak annyit válaszolt, hogy a *Népsport* nem az általa vezetett MTSH-hoz tartozik.”¹ Ennek az esetnek természetesen nem az a példaértéke, hogy az MSZMP KB első titkára akkor mintegy lemondott volna a sajtó politikai ellenőrzéséről, inkább az, hogy még 1957 őszén sem lehetett a sportújságírás hangoltságából közvetlenül kihallani a pártvezetés hangját, vagy legalábbis nem mindig és nem teljesen. Ráadásul a kulturális emlékezet alakításában a jelentéstermelésnek a napi sajtóhoz viszonyítva minden korban kétségtelenül tágasabb lehetőségeivel (bár szűkebb célközönséggel) bíró esztétikai kommunikáció is részt vesz, melyet a Kádár-éra különböző korszakaiban nem azonos mértékben tudott-akart a rezsím a maga képe formálni. A továbbiakban előbb arra keresem a választ, hogyan alakult minden idők legsikeresebb magyar labdarúgó-válogatottjának és külföldre távozott tagjainak emlékezete az államszocializmus első másfél évtizedének honi sajtójában, milyen szerepet játszott ebben az elhallgatás alakzata, majd *A legszebb férfikor* című film példáját segítségül hívva azt igyekszem megmutatni, milyen emlékezzettörténeti változást hozott az 1970-es évek eleje.

1. Méréközések játékosok nélkül

Keleti Márton *A Csodacsatár* című filmjének 1957-es változatából Puskás Ferenc, Kocsis Sándor és Czibor Zoltán eltávolítása (még ha ez materiális értelemben tökéletesen nem is sikerült) az 1956-os forradalom leveréséből kinövő Kádár-rendszer emlékezetpolitikája szempontjából szükségszerű volt, amennyiben ezek a futbalisták ahhoz a közel 200 ezer magyar állampolgár közé tartoztak, akik a forradalom bukása után nem kívántak tovább Magyarországon élni. A hírneves futbalisták emlékezetének a kitörlése része volt annak a folyamatnak, mely a forradalom megtörténtét kívánta tabuvá tenni.²

A csapat kapitányának 2006. november 17-ei halála után szűk két héttel jelent meg a magyar sportnapilapban Pajor-Gyulai László *Agyonballgatott legendák* című írása, mely a szerző önértelmezése szerint „elnagyolt korrajz” kíván lenni. A cikk alcíme így szól: *Idebaza nem lehetett kimondani, leírni a Real Madridban villogó Puskás Ferenc nevét.*³ Mennyiben igazolja vissza az 1958 és 1966 közötti, vagyis a Madridban játékosként töltött évek alatti honi sajtó vizsgálata ezt az állítást?

Az 1957-ben mindössze négy oldalon megjelenő Népsport⁴ június 2-i száma „Labdarúgó világhíradó” című rovatában számolt be az egy éve indult labdarúgó-klubcsapatok Európa Kupájának döntőjéről, melyben – mint ahogy az kiderül a három bekezdésnyi tudósításból – a Real Madrid Schiaffino és Gento góljaival múlta felül a Fiorentinát. Most azt, hogy miképp lett az ekkor épp az AC Milanban játszó uruguayi-olasz támadó középpályásból madridi gólszerző a budapesti szerkesztőségben az argentin származású Alfredo Di Stéfano helyett, ne próbáljuk megfejteti, fontosabb számunkra a híradás ténye. Abban az értelemben persze ez

a névtévesztés akár profetikusként is tekinthető, hogy egy évvel később Schiaffino valóban gólt szerzett a milánói csapat játékosaként az EK döntőjében – erről a mérkőzésről a Népsport 1958. május 29-én két mondatnyi terjedelemben, minuszos hírként számolt be, s a meccsre a következő lapszámban sem tértek már vissza. Puskás ekkor még nem volt a Real Madrid tagja, csak szeptember 14-én játszotta első mérkőzését új csapatában, ez tehát nem lehetett a szüksézszerű oka, talán inkább – s erre enged következtetni, hogy ekkorra a főt említett rovat is eltűnt az újságból – a lapnak a nyugati labdarúgás és tágabb értelemben: a vasfüggönyön túli sportvilág iránt mutatott erősen visszafogott érdeklődése számlájára volt írható. 1959-től ugyanakkor már egyértelmű jelei vannak az elhallgatás (közlés)politikájának: május 15-én a Népsport hírt ad a Reims–Young Boys EK-elődöntő eredményéről és góllövőréről, míg a másik elődöntőről csak annyit tud meg az olvasó, hogy a Real Madrid jutott tovább, azt, hogy az Atletico Madrid ellen ez Puskás győztes góljával történt meg, már nem. A döntőben aztán a magyar csapat nem játszott, talán, de nem bizonyítható módon, ennek is köszönhető, hogy a sportlap június 4-én szokatlanul részletes tudósítást hozott a mérkőzésről. Köztudott, hogy Puskás 1960. május 18-án az Eintracht Frankfurt ellen máig fennálló rekordot ért el azzal, hogy európai kupadöntőben négy gólt szerzett. A mérkőzés hat mondatnyi összefoglalója két nappal később a Népsport címlapján napvilágot látott, a gólszerzők felsorolásában találjuk Puskás nevét,⁵ a Népszabadság hasonló terjedelmű híradása ugyanakkor nem tartalmaz játékosneveket, míg a Népszava és a Magyar Nemzet sportrovata egyáltalán nem is adott hírt az EK-döntőről.

Mint tudjuk, nem Puskás volt az egyetlen az Aranycsapat egykori tagjai közül, aki a disszidálás miatti eltiltását letöltve Spanyolországba szerződött. Kétségtelen, hogy Czibor Zoltán és Kocsis Sándor pályafutásának alakulásáról hasonlóan szinte semmit vagy csak nagyon keveset lehetett megtudni az 1950-es évek végén a Népsportból: teljes tiltás alá ugyanakkor nem estek, legalábbis erre enged következtetni, hogy 1959. november 27-én a Barcelona–Milan meccs góllövői között említik Czibort, s a Magyarországot szintén – bár nem '56-ban, hanem még 1949 januárjában⁶ – „engedély nélkül” elhagyó Kubala Lászlót. Nem így járt el a lap az 1961. május 31-én játszott Európa Kupa-döntő esetében: június 2-án hat mondat terjedelemben ad hírt az eseményről úgy, hogy egyetlen személynév sem szerepel a cikkben, vagyis a magyarországi olvasó nem értesülhetett arról, hogy a vesztes katalán csapat két gólját Kocsis és Czibor szerezte, s velük együtt végigjátszotta a mérkőzést Kubala, mint ahogy arról sem, hogy a kupát megnyerő portugál csapat trénerre Guttman Béla volt (az 1920-as évek legendás MTK-jának tagja, egykori magyar válogatott fedezet, aki edzőként az Újpesttel kétszer nyerte meg a bajnokságot),⁷ és a meccset az 1954-es döntő vb-döntő helyszínén, a berni Wankdorf Stadionban rendezték. A Népszabadság ugyanezen a napon megjelent hírből ez utóbbira fény derül, a többszörös magyar érintettségre nem.

Tekintettel arra, hogy a sport szférája számos egyéb ok miatt épp azért kitüntetett területe a modern hírgyártásnak (legyen szó annak akár szeriőz, akár tabloid változatáról), mert benne a történések mindig személyhez kötődnek (szemben pl. a politika vagy a gazdaság közvetettebb, áttételesebb eseményeivel), különösen szembeötlő az efféle anonimizáló újságírói stratégia, amely ráadásul nem csupán

az eddigiekben szóba hozott rövid híradásokban bukkant föl a korban. Az 1960. május 22-i Magyarország–Anglia barátságos mérkőzést a Népsportban ugyanazon a napon fölvezető, *Ne várjunk könnyű győzelmet!* című írás úgy idézi föl az 1953-as és az 1954-es magyar győzelmet, hogy az ezeken pályára lépett 13 magyar játékos egyikének neve sem szerepel benne – a Népszabadság hajszálpontosan ugyanígy járt el –, azé a Grosics Gyuláé sem, aki az évtizedfordulón játszott meccsen egyedül képviselte már az egykori csapatot. Van benne viszont egy olyan inszINUÁLÓ mondat („Az 1956-os viharban [...] megmutatkozott, hogy az új életünk teremtette kincsestárból inkább csak szakmai értékekkel gazdagítottuk a nagycsapat tagjait, néhány tagjának az erkölcsi tökéből vajmi keveset osztogattunk.”), mely nagyon is összecsengve Kádár Jánosnak a Politikai Bizottság 1957. október 9-i ülésén tett felszólalásával⁸ az Aranycsapat emlékezetét nem az eredmények vagy a játéktudás viszonylagosításával, hanem a „disszidensek” (mint tudjuk, néhány hónap erejéig a kapus is közéjük tartozott) diffamálásával kívánta alakítani.⁹

Kétségtelen ugyanakkor, hogy bizonyára nem függetlenül az 1963-as amnesztia-törvényről, melyre hivatkozva a Budapesti Katonai Ügyészség vezetője az év tavaszán megszüntette az eljárást „külföldre szökés büntette” ügyében Puskás Ferenc ellen, a ‘60-as években a Népsport közléspolitikája is változott valamelyest. Sőt, ez már az 1962-es EK-döntőről szóló cikkben tetten érhető volt: május 4-én látott napvilágot a nemzetközi pályát befutott játékvezető, Zsolt István tudósítása, aki nem csupán megemlékezik Puskás mesterhármáról, de játérendszerbeli helyére is kitér („A Real Madridban Puskás előretolt középcsatárt játszott és Gento segített neki a balszélén.”)¹⁰ Ami már csak azért is szembeötlő változást jelentett, mert alig egy fél év telt el azóta, hogy szintén a Népsportban a Real Madrid–Vasas mérkőzésről egy olyan hosszú cikk jelent meg, mely annak érdekében, hogy ne kelljen leírni Puskás nevét, nemcsak a spanyol, de a magyar csapat összeállítását sem közli, ami a sokat (nem) látott egykori olvasók számára sem következhetett a tudósítás műfajából, mely közismerten tényközpontú.¹¹ Ráadásul azt, hogy ez a kor cenzurális viszonyaival sem volt teljesen magyarázható, mutatja a Népszava és a Népszabadság tudósítása, egyik sem hallgatta el ugyanis, hogy Puskás is játszott. Az 1962–1963-as EK-sorozatból a Real Madrid már ősszel kiesett,¹² nem úgy egy évvel később, amikor újra döntőt játszott: noha Puskás ezen a mérkőzésen nem szerzett gólt, a Népsport május 28-án első oldalon hozott összefoglalójában többször is vastaggyal kiemelve szerepel a neve. Amikor 1965. szeptember 22-én az akkor már 38 éves klasszis négy gólt lő a holland Feyenoordnak, a mérkőzésnek a számadatokon túli egy mondatos tudósítása két nappal később így hangzott a Népsportban: „Puskás vezérletével kitűnően játszott a madridi csapat, amely két ponttal és 6:2-es gólaránnyal jutott tovább.”

Az a kijelentés tehát némi leegyszerűsítést foglal magában, hogy „[i]dehaza nem lehetett kimondani, leírni a Real Madridban villogó Puskás Ferenc nevét”, amennyiben ez inkább csak az 1958 és 1961 közötti időszakra igaz, az viszont kétségtelen, hogy a fent idézett híradásokban soha nincs arra utalás, hogy akár ő, akár a Barcelonában játszó egykor milyen sikereket értek el Magyarországon, de még az sem, hogy valaha közülük volt ehhez az országhoz. Tovább árnyalja a képet, hogy a Magyar Labdarúgó Szövetség hivatalos kiadványa, a Labdarúgás című lap a kez-

detektől fogva nagy hangsúlyt fektetett a futballtörténeti emlékezet ápolására, ennek jegyében az '50-es évek végén is rendszeresen fölidézte az Aranycsapat mérkőzéseit. Ráadásul Czibor, Puskás és Kocsis neve nem csupán a múltidéző írásokban bukkan föl a Kádár-rendszer első éveiben, de azokban is, amelyek a Real Madrid és a Barcelona jelenével s a magyar játékosok csapaton belüli helyzetével foglalkoznak (még ha ezek némelyike nem is mentes a rosszindulattól). A Labdarúgás 1963-ban a magyar válogatott 400. mérkőzésének apropóján különszámot jelentetett meg, melyben Puskás és Kocsis fényképes méltatást kapott.

2. Remedializáció és személyes emlékezet

Az Aranycsapat emlékeztörténetének alakulásában az 1970-es évek eleje fordulóponthoz vezetett – ez a Kádár-rendszer kultúrpolitikai enyhülése mellett¹³ a honi labdarúgás alakulástörténetével is kapcsolatba hozható. Kétségtelen, hogy az 1960-as évek az eredményesség terén még nem mutatták a visszaesés jeleit: a két olimpiai győzelem (1964, 1968) mellett a magyar válogatott harmadik helyen végzett a spanyolországi Európa-bajnokságon, 1965-ben a Ferencváros megnyerte a Vásárosok Kupáját, a csapat játékosa, Albert Flórián két évvel később megkapta az Aranylabdát. 1969-ben viszont megesett, amire korábban nem volt példa: a válogatott elindult a világbajnoki selejtező-sorozaton, de nem jutott ki a tornára. A jelen hanyatlástörténetével szemközt az Aranycsapatra való nosztalgikus visszaemlékezés olyan médiumokban is teret kapott, amelyeknek egyfelől a célközönsége nem esett egybe a sportsajtó rendszeres olvasóival, másfelől ez utóbbival összevetve tágasabb mediális-műfaji lehetőségei voltak arra, hogy megjelenítsék (és egyszersmind alakítsák) az emlékezés társadalmi kontextusát – közülük most Simó Sándor második nagyjátékfilmjének emlékeztörténeti szerepével foglalkozom.¹⁴

Az 1971-ben készült *A legszebb férfikor* című mozgóképek kezdő jelenetében a Latinovits Zoltán által alakított Alker Tamás, újságíró, napszemüveget viselve, cigarettázva biliárdozik, olykor föl-fölpillantva egy televíziókészülékre, melyben némi képhibával épp egy rajzfilm fut. Közben halljuk a főcímdalt, trombitaszólam vezetete lágy szvinget, feliraton olvassuk a készítő névsorát – mindezekből s a vállalati közösségi helyiség ismerős puritánságából arra következtethetünk, hogy film és világa ugyanahhoz a térhez-időhöz, a korabeli Magyarországhoz tartozik (később ki is derül, hogy 1971 szeptemberében járunk). Ahogy a stáblista véget ér, de a képsáv változatlan marad, az 1970-es években mifelénk is egyre népszerűbb dzsesszmuzsika¹⁵ helyét éles auditív váltást eredményezve átveszi egy anakronisztikusnak ható, női kórus által megszólaltatott, a Munkára Harcra Kész mozgalom metaforikájából építkező dal, melyet alig néhány másodpercig hallgatva Alker így kommentál: „Gyerekek, ez a 6:3!”, amit rögtön meg is erősít a helyiségben kártyázó társaság egyik tagja: „Te, ez tényleg az!”¹⁶ Nem más történik itt, minthogy néhány taktusból, képeket ekkor még nem látva fölismerik *Az évszázad mérkőzése. Riportfilm a Magyarország–Anglia válogatott labdarúgó-mérkőzésről* című alkotást, melyet 1953-ban készített Macskássy János és Szabó Árpád angol és francia filmhíradórészletek fölhasználásával. Az azonosítás helyességét meg is erősíti, hogy Alker belép a szomszédos filmvetítő szobába, ahol épp kezdődik a riportfilm.¹⁷

Az így fölvezetett „mozijelenet” négy perc hosszú, a megkettőződő közönség, *A legszebb férfikor* szereplői (vagyis a vállalat vezetőségének tagjai, akik azért gyűltek össze, hogy eldöntsék, részét képezze-e majd *Az évszázad mérkőzése* vetítése az igazgató hivatalos búcsúztatásának) és a Simó-alkotás nézői láthatják az 1953. november 25-i mérkőzés összefoglalóját: Hidegkuti első gólját és les miatt (tévesen) érvénytelenített találatát, Bozsik bombagólját és az azt megelőző Kocsis-fejest, az első angol gólt, illetve Hidegkuti harmadik találatát. A Wembley-ben forgatott fölvételeket használták *A Csodacsatár* 1957-es változatában is (a fiktív 39. Svájc–Magyarország mérkőzés megérzékítésére), abban viszont nem *Az évszázad mérkőzéséhez* készült Szepesi György-kommentár hallható, hanem egy olyan, mely a játékosok közül csak Bozsikot, Budait és Hidegkunit említi. *A legszebb férfikor*-ban nincs nyoma efféle cenzúrának, sőt arra lehet következtetni, hogy szándékosan vágták össze és kommentálták úgy a Macskássy–Szabó-riportfilmet, hogy a Londonban pályára lépett összes magyar futballistának (beleértve a 78. percben csereként a kapuba beállt Gellér Sándort is) elhangozzék a neve. Simó-filmjét ugyanakkor nem csupán ez a „közreadó-mediáló” eljárás avatja jelentős emlékeztető tette: Alker és munkatársai kommentálják a riportfilm képeit, s közben olyan közösséggé válnak, melyben éppúgy evidens az Aranycsapat iránti lelkesültség („Imádtuk őket”), mint ahogy a játékosok jelenéről való informáltság is. Ez utóbbiról a Budapesten ’54-ben protokolláris fogadtatásban részesülő csapat nevében beszédet mondó Puskást kommentáló szereplői megjegyzések tanúskodnak:

- „– Igaz a taxivállalat?
- Eladta. Edző Athénben, Panathinaikosz.
- Tricotage a Váci utcában.
- Kígyó.
- Fiorentina.
- Ma már legfeljebb Spartacus.”¹⁸

Mivel Alker és Valkó (Bujtor István) gyors tempójú dialógusát úgy halljuk, hogy a kamera őket mutatja szemből, tehát ekkor nem látjuk a vásznat, amit ők néznek, a hangsáv értelmezését nem segíti a képsáv. A rövid megállapítások Puskás, Bozsik és Hidegkuti sorsának alakulására vonatkoznak: Öcsi 1970-től dolgozott a görög klubnál, Cucu divatáruüzlete a Kígyó és a Váci utca sarkán volt, az Öreg a ’60-as évek elején élt Firenzében, 1968 és 1971 között a 2. osztályban szereplő Budapesti Spartacust vezette. A filmnek ez a részlete hírnév-rehabilitációnak is tekinthető, amennyiben az a sporttörténeti példaértéke, hogy a három csillag közül edzőként Puskás vitte a legtöbbre – azt, hogy edzői sikere ekkor már a sportsajtó nyilvánosságában sem volt tabutéma, bizonyítja, hogy az Ajax–Panathinaikosz BEK-döntőnek mind a Népsport-béli, mind a Népszabadságban megjelent fölvezetőjében idéznek Puskásnak a londoni sajtótájékoztatón elhangzott nyilatkozatából, ráadásul a két lapban nem is ugyanazt emelik ki belőle.¹⁹

Ha elfogadjuk Astrid Erll megállapítását, mely szerint a remedializáció, vagyis az emlékezetes eseményeknek különböző hordozó közegekben, korokon átvitelően megvalósuló reprezentációja tehet valamit egy közösség számára emlékezet-

helyé,²⁰ akkor azt mondhatjuk, hogy az Aranycsapat a Simó-film bemutatásakor nem volt az. *A legszebb férfikor* azzal, hogy *Az évszázad mérközésének* zárt körű levetítését egy szocialista nagyvállalat vezetőjének nyugdíjba vonulási ajándékként prezentálja (a filmbeli indoklás szerint azért, mert az „Öreg” épp 1953-ban került az igazgatói pozícióba), éppen azt állítja, hogy az Aranycsapat (leghíresebb) mediális emléknyma nincs jelen a kor nyilvánosságában (különben nem lenne elég exkluzív a felvétel ahhoz, hogy ajándékká válhasson), miközben nagyon is hozzátartozik a szereplők személyes emlékezetéhez (mindegyikük föl tudja idézni, hol hallgatta az 1953-as meccset: katonaságnál, iskolában, odahaza). A vetítés végzetével Alker így összegez: „Rossz így szemben a hőskorral”, s az erre érkező reprikára („Nektek legalább ez megvolt.”) – egyszersmind lezárva a filmnek az Aranycsapatot fölidéző nyitószekvenciáját – ekképpen válaszol: „Nagy ára volt.” Ami egyfelől emlékeztet az Aranycsapat egykori politikatörténeti kontextusára, másfelől elég enigmatikus ahhoz, hogy különösebben ne is mondjon ez utóbbiról semmit. Az elhallgatás egyébként visszatérő alakzata *A legszebb férfikor* dialógusainak, főként akkor feltűnő a működésbe lépése, amikor a főszereplők jelenét meghatározó múltbéli események kerülnek szóba (pl. hogy miért siklott ki Alker újságírói pályája). Noha a londoni mérközés fölidézése a személyes emlékezet folytonosságát szemlélteti, valójában az angol–magyar mérközés egy lezárt éranak lesz a jelölője, melyről az a nyugdíjba vonuló vezérigazgató sem kíván már beszélni, akinek távozása a film főszereplőinek várakozásai szerint egyszersmind új korszakot nyitna: „Egy biztos, az Öreg holnap elmegy, az angol–magyarral elbúcsúztatjuk, s akkor mindenki léphet egyet.”²¹ A Bozsik-tricotage filmbeli fölemlítése annyiban szintén illeszkedik ebbe az összefüggésbe, hogy a legendás középpályás 1971-ben már évek óta nem dolgozott a labdarúgásban, civil volt.²² Arról, hogy abban a 18 évben, amely 1953 és a film történetének jelene között eltelt, miért alakult az Aranycsapat nyilvános emlékezete úgy, hogy az egyik szereplő azt mondhatta: házasodni készülő fiának a londoni győzelem „már semmit nem jelent”,²³ nem esik szó – így tulajdonképpen értelmezői döntés függvénye, hogy ebből a megjegyzésből az elhallgatásra épülő „felejtéspolitikai” hatástörténeti sikerességére (a személyes emlékezet hiányát nem pótolja identitásalakító erővel a kulturális emlékezet) vagy a múlt iránti szükségszerű generációs érdektelenségre következtessünk.²⁴

Az viszont kétségtelen, hogy az elhallgatás „híre” jóval túlélte annak praxisát, sőt már afféle toposzá vált az Aranycsapat legendáriumában, nem függetlenül attól a sportújságírói diskurzustól, mely főként Puskás halálát követően tematizálta a játékosok hírnevének Kádár-kori alakulását. A Nemzeti Sport fönt hivatkozott „elnagyolt korrajza” mellett erre enged következtetni egy másik eset is. Ághassi Attila, az Index.hu szerzője Puskás temetése előtt egy nappal írt összefoglaló cikket arról, hogyan adott hírt az államszocialista sajtó az egykori játékosok haláláról, ebben olvassuk: „Elsőként Zakariás József halt meg az olimpiát nyert és vb-ezüstérmet szerzett csapatból, ‘71-ben, negyvenhét éves korában. Nyolc nappal később egy mínuszos hírben közölte ezt a Népsport.”²⁵ Miközben az újságíró a felejtés és elhallgatás praxisát kárhoztatja, elfelejti és/vagy elhallgatja azt, hogy „az olimpiát nyert és vb-ezüstérmet szerzett csapatból” elsőként a 24-szeres válogatott Palotás Péter hunyt el 1967-ben, aki nemcsak játszott Helsinkiben az olimpián és Svájcban

a világbajnokságon, de mindkét tornán gólt is szerzett. Az állítás második fele hasonlóan laza viszonyt ápol a történeti valósággal: Zakariás november 22-én (hétfőn) bekövetkezett haláláról a Népsport nem nyolc, hanem három nappal később (csütörtökön) írt, amihez szükségképpen az is hozzájárult, hogy akkoriban a lap szerdánként nem jelent meg; nem mínuszos hírben, hanem öt bekezdésnyi, kertes nekrológban; a Népszabadság hasonló terjedelemben tette meg ezt egy nappal korábban. Tanulságos, hogy mindkét cikk az egykori fedezet élő emlékére hivatkozott: „Zakariás Józsefet nem lehet könnyen elfelejteni.”; „A magyar labdarúgó-szurkolók jól emlékeznek a pályán és az életben egyaránt végtelenül szerény, csendes sportemberre.” Éppen arra a személyes emlékezetre tehát, amit Simó filmje úgy mutat magától értődnék, hogy egyszersmind annak továbbörökíthetőségét látja kérdésesnek, ugyanakkor remedializáló esztétikai alkotásként maga is hozzájárult ahhoz, hogy az Aranycsapat a közösségi emlékezet kristályosodási helyévé válhasson.

JEGYZETEK

A tanulmány létrejöttét a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja és az Új Nemzeti Kiválóság Program Bolyai+ Felsőoktatási Fiatal Oktatói, Kutatói Ösztöndíja támogatta.

1. Takács Tibor, *Büntetőterület. Futball és batalom a szocialista korszakban*, Jaffa, Budapest, 2018, 81.

2. A Keleti-filmről bővebben lásd Fodor Péter, *Hírműpolitika és a történelem esetlegességei. A Csodacsatár két változatáról*, Aetas, 2016/4, 38–49.

3. Nemzeti Sport, 2006. november 29., 4.

4. A Népsport 1945 áprilisában indult újjára a korábbi Nemzeti Sport helyett új évfolyamszámítással, az 1930-as években megszokotthoz képest jelentősen, de még a 2. világháború időszakához viszonyítva is kisebb terjedelemben.

5. A Real Madrid négy hónappal később a Penarol legyőzésével a Világkupát is megnyerte, Puskás gólt lőtt, a Népsport szeptember 7-én közölte az eredményt, s a góllövők névsorát. Az, hogy Sebes Gusztáv bő harminc esztendő múltával Puskás remeklését a középpontba állítva egyfelől entuziasztikusán, másfelől a sporttudósítás műfaji elvárásainak eleget téve (pl. közölve az összeállításokat, a nézőszámot) idézte föl a mérkőzés eseménytörténetét, az egykori korlátozott nyilvánosság utólagos kiegészítésének is tekinthető: „Érdekes, változatos, izgalmas mérkőzés – lett volna. Csakhogy Puskás már a 3. percben megszerezte a madriaiak vezető gólját, és egy perccel később olyan labdát adott Di Stefanónak, hogy az csak egyet mozdult, és már 2:0 volt az eredmény. A 9. percben ezt Puskás 3:0-ra javította. [...] Szünet után a 6. percben Puskás olyan negyvenméteres szöktetéssel küldte támadásra Gentót, amilyent soha senki mástól nem láttam.” Sebes Gusztáv, *Örömök és csalódások. Egy sportvezető emlékei*, Gondolat, Budapest, 1981, 366.

6. Vö. *Nemcsak Kubaláékról van szó*, Népsport, 1949. január 30., 1.

7. A Népszava 1949. február 5-én arról adott hírt, hogy Guttmann engedélyt kapott arra, hogy egy évig külföldön vállaljon edzői munkát.

8. „Itt van a Grosics, tényleg egy világklasszis, én nagyon szeretem nézni, ahogyan a pályán mozog, de azért egy mindenki által ismert csempész. Mint mondják, díszmenetben ment vissza a magyar sportéletbe. Ez nem egészséges és tisztességes. Ami Puskást illeti, visszajöhet, de csak mint magyar állampolgár és nem mint Puskás, a csapatkapitány. Míg él, nem lesz többé csapatkapitány. [...] Olyan, mint Grosics, nincs több nekünk, de közel olyan van legalább tíz. Miért kell nekünk a Grosics. Nem azért mondom, hogy dobják ki, nem szól ebbe bele a Politikai Bizottság, de általában, mint közfelfogást felvetem, hogy a magyar törvényeket lábbal taposó embereket mi nem ajánljuk.” Idézi Csillag Péter, *Kádár János és a futball*, Rubicon, 2018/6, 86. Marosán György kevésbé volt „megengedő”, amennyiben Kádár szavaihoz hozzátette, hogy ha Puskás visszajön, felelni fog azért, amit tett. Vö. Takács, *Büntetőterület*, 82.

9. Rainer M. János érvelése szerint „Kádár sokkal jobban szerette a focit, mint Rákosi, ezért az Aranycsapatnak nem emiatt nem bocsátottak meg. Akkoriban kezdődött a megtorlás, és nyilván attól tartottak, hogy ha nekik engednek, akkor ez felpuhítja a különféle erőszakszervezetek morálját. Kádárnak 1956–57 fordulóján paradox módon nem a közvélemény volt fontos, mert tudta, hogy népszerűtlen. Az apparátusban viszont nagyon fontos volt tekintélyt szereznie, és ennek egyetlen útja a kőke-

mény fellépés volt. Puskásékhoz való viszonyával éppen ezt a kérlelhetetlenséget sugározta a nép felé. Másfelől a disszidens, az emigráns magyar, az közellenség volt itthon, aki külföldön sem csinál mást, mint aláaknázza a népköztársaság államrendjét.” Rákóczy István et al, *Puskás és kora*, Hetek, 2006. 11. 24. http://www.hetek.hu/fokusz/200611/puskas_es_kora (Utolsó elérés: 2019. 03. 14.)

10. A Népszabadság kiemelés nélkül, a góllövők között hozta Puskás nevét.

11. Az első mérkőzés tudósításából – mivel Puskás nem tartott csapatával Budapestre – nem is hiányoznak a játékosnevek. Vö. Németh Gyula – Tari István, *Real Madrid – Vasas 2:0 (2:0)*, Népsport, 1961. 09. 07., 1.

12. Az 1954-ben az OTSB hetilapjaként újraindított Képes Sport 1963. január 8-i számában már *A Real Madrid tündöklése és bukása* címmel közölt elemző cikket, mely egyfelől Santiago Bernabeu akkor 20 éve tartó elnökségének történetét a klasszikus családtörténeti narratívába rendezi (emelkedés, tündöklés, bukás), másfelől Puskásnak jutott benne egy dicsérettel: „Puskás – az akklimatizálódás nehézségei után – káprázatos játékot mutatott”.

13. Amelyre talán mindennél jobban emlékeztethet bennünket Makk Károly *Szerelem* című filmjének elkészülte, melynek írója (Déry Tibor), férfi főszereplője (Darvas Iván) és egyik mellékszereplője (Mensáros László) 1956 után összesen közel hat esztendő telt a börtönben, s ez egy olyan tény, mely máig befolyásol(hat)ja az alkotás nézőinek esztétikai tapasztalatát.

14. A Simó-filmmel megközelítőleg egy időben állította össze Hofi Géza a jelen magyar labdarúgásának és az Aranycsapat játékszínvonalának összevetésére épülő műsorát, mellyel egyfelől a humorista járta az országot, másfelől kiemelt műsoridőben, Szilveszter napján a Magyar Televízió is sugározta – erről lásd Fodor Péter – Szirák Péter, *A „nagy foci” emlékezete. Az Aranycsapat = Kultpontok. Emlékezethelyek a magyar populáris kultúrában*, szerk. Dunai Tamás – Oláh Szabolcs – Sebestyén Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012, 108–122.

15. Ekkoriban már a Magyar Televízió is közvetített dzsesszhangversenyeket, 1971. július 10-én pl. az Alba Regia Interdzsesszfesztivált.

16. Simó Sándor, *A legszebb férfikor*, 1971, 0:02:06–0:02:18.

17. Valójában a „Százévek ajkán zúg” kezdetű dal a Macskássy–Szabó-filmnek nem a főcím-, hanem az egyik betétdala volt.

18. Simó, *A legszebb férfikor*, 0:06:12–0:06:25.

19. Vö. *Szerdán: BEK- és EVK-döntő*, Népsport, 1971. június 2., 8.; *Új név kerül az Európa-kupára*, Népszabadság, 1971. június 2., 12. Szepesi György 1973 szeptemberében a belgrádi vízilabda-világbajnokság döntője után élő adásban szólaltatta meg Puskást a Magyar Rádióban.

20. „With the term »remediation« I refer to the fact that memorable events are usually represented again and again, over decades and centuries, in different media: in newspaper articles, photography, diaries, historiography, novels, films, etc. What is known about a war, a revolution, or any other event which has been turned into a site of memory, therefore, seems to refer not so much to what one might cautiously call the »actual events«, but instead to a canon of existent medial constructions, to the narratives and images circulating in a media culture. Remembered events are transmedial phenomena, that is, their representation is not tied to one specific medium.” Astrid Erll, *Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory = Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, szerk. Astrid Erll – Ansgar Nünning, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2008, 392.

21. Simó, *A legszebb férfikor*, 9:52–9:57. Az, hogy ez végezetül számukra nem jelenti az új lehetőségek megnyílását, rokonítja Simó korai filmjeit (Valkó hasonlóan nem képes boldogulni a rendező első nagyjátékfilmjében, *A szemüvegesekben*, mint ahogy Alkerrel kiegészülve itt sem) olyan alkotásokkal, mint Kovács Andrásról a *Falak* és a *Staféta*, illetve Bacsó Pétertől a *Kitörés*.

22. Ezt az imázst erősítette Rév Miklós 1970-ben készített fényképe a kötöttáruüzlete ajtajában pantallóban, csíkos ingben álldogáló Bozsikról. Vö. Hegyi Iván, *Kötött pálya*, Népszabadság, 2015. 04. 29., 13.

23. Simó, *A legszebb férfikor*, 6:38–6:40.

24. Tulajdonképpen hasonlóan állított Hofi Géza is, amikor kitalált elemekben (pl. az általa „földégett” Svájc–Magyarország mérkőzés eredményének alakulását is átírva) bővelkedő futballtörténeti anekdotáját így vezette be: „Pedig mi valamikor, kérem, tudunk ám focizni. Idősebbek emlékeznek rá. Aranycsapat. Ajjaj! Bizony! Hohó! Úgy, ahogy mondom.”

25. Ághassi Attila, *Puskás társai csak elkésett tőmondatokat érdemeltek*, Index.hu, 2006. 12. 08. <https://index.hu/sport/futball/2006/12/08/061208aranyc/> (Utolsó letöltés: 2019. január 15.)